

УДК 215

Максим Галіченко
Ірина Поліщук

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛІЇ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Українське православ'я має тривалу історію. Святкування 1020-річчя хрещення Русі знову актуалізувало питання української автокефалії. Впродовж свого розвитку православ'я на українських землях пережило як періоди розквіту, так і часи занепаду. Проте воно не втратило свого зв'язку з українським народом, його культурою та державним будівництвом. Саме православ'я стало одним із чинників перетворення козацтва в силу, здатну до державотворення та захисту рідної землі. У непрості часи розбудови української держави постійно стає актуальним питання про самостійність української православної церкви. Починаючи від спроб князя Ярослава Мудрого самостійно, без згоди Візантійської імперії призначити митрополитом Київським Іларіона і до створення під час національно-визвольних змагань 1917–1920 років Української автокефальної православної церкви на чолі з митрополитом Василем Липківським.

Зі здобуттям незалежності України в 1991 році розпочався новий етап в розвитку українського православ'я, який характеризується його розколом. У наслідок розколу на території України постали три православні церкви, які претендують на спадщину Київської митрополії, яку заснував під час хрещення Русі князь Володимир Великий. Проте жодна з цих церков не є автокефальною, і лише Українська православна церква (у зв'язку з Московським патріархатом) визнається світовим православ'ям. Такий стан справ в українському православ'ї є надзвичайно несприятливим як для розвитку української державності через постійну суспільну напругу довкола цього питання, так і для самих церков, які внаслідок боротьби між собою втрачають вірних та програють іншим конфесіям у справі порятунку людських душ. Саме тому, впродовж багатьох років представники державної влади та священники постійно підіймають питання про створення Помісної православної церкви в Україні, яка мала б об'єднати всі українські православні церкви. Але незважаючи на всі зусилля церковних діячів, різні програми об'єднання українського православ'я проблема лишається досі не вирішеною. Головною перепоною її вирішення постає різниця в підходах як до розуміння самого терміну «Помісна Церква», так і до процесу її створення. На думку патріарха Кирила, Помісна православна церква в Україні вже існує – це Українська православна церква (у зв'язку з Московським патріархатом), а тому не існує проблеми її створення, потрібно лише, щоб ті, хто опинився в неканонічних церквах повернулися в лоно справжнього православ'я. Протилежну думку має патріарх Філарет, який наголошує на тому, що Помісною може бути лише об'єднання та самостійна

(автокефальна) церква, а тому процес її створення залежить від об'єднавчих зусиль релігійних діячів українських православних церков. Зрозумілим лишається одне, що проблема здобуття автокефалії українського православ'я прямо залежить від подолання існуючого розколу. На цей взаємозв'язок постійно вказує Вселенський патріарх Варфоломій I, який цим аргументує своє небажання втручатись в українські церковні процеси.

Отже, сучасний стан українського православ'я потребує всебічного та об'єктивного аналізу. Дане дослідження присвячено розгляду проблеми автокефалії, її ролі у взаєминах православних церков в Україні у контексті тенденцій розвитку світового православ'я. Проблема української автокефалії є об'єктом уваги таких сучасних дослідників як: А. Колодний, В. Єленський, С. Здіорук, М. Маринович, В. Мордвінцев, О. Саган, С. Ткач, М. Харишин, П. Яроцький та ін. [1, 4, 6, 8, 9]. В їх працях основну увагу звернено на історію розвитку та становлення православ'я в Україні, взаємини між українськими православними церквами, окреслено шляхи вирішення церковного розколу та отримання автокефалії. Враховуючи значний динамізм подій, які відбуваються в українському православ'ї, виникнення нових підходів до вирішення проблеми української автокефалії у представників Вселенської та Московської патріархій постає проблема перегляду та критичної оцінки попередніх підходів до вирішення окресленої проблеми. Також важливим джерелом інформації з даної проблеми є численні інтерв'ю, богословські статті та дискусії, які друкуються на офіційних інтернет сайтах Російської православної церкви, Української православної церкви (у зв'язку Московським патріархатом), Української православної церкви Київського патріархату, Української автокефальної православної церкви.

Проблема здобуття церквою статусу автокефальної є однією з найхворобливіших загальноправославних проблем. Вона стосується інтересів всієї Повноти Православ'я. Тому розв'язання цієї проблеми потребує соборного її осягнення і вирішення. Вона має бути винесена на порядок денний Вселенського собору, підготовка до якого триває вже багато років.

Загалом термін автокефалія (грец. *αυτοκεφαλων*) позначає незалежний статус Помісної православної церкви. Значення цього терміну в продовж історії зазнавало певних змін. Так, у період візантійського панування автокефальними вважалися єпархії, які були незалежними від місцевого митрополита та безпосередньо підпорядковувалися юрисдикції вселенського патріарха. Сучасне тлумачення автокефалії передбачає, що голова автокефальної церкви обирається своїми архієреями, без впливу ієрархів інших православних церков, тобто є самостійним та незалежним у своїй повноті влади. Всі автокефальні церкви разом складають Єдину Вселенську церкву. Автокефальна церква може самостійно застосовувати церковні канони до місцевих умов, встановлювати свої окремі особливості богослужіння, мати адміністративну та судову самостійність, канонізує своїх святих. На сучасному етапі розвитку православ'я існують 15 автокефальних

православних церков. Рішення про створення нової автокефальної церкви має ухвалюватись патріархом Вселенської церкви на вселенському соборі. Проте, внаслідок того, що останній Вселенський собор за участю представників східної гілки християнства відбувся в 787 році, процедура здобуття церквою автокефального статусу не переглядалася й досі православними ієрархами [2, с. 328]. Зараз існують дві точки зору на процес здобуття автокефалії. Найбільш поширеним є спосіб здобуття автокефалії, коли існуюча автокефальна православна церква надає цей статус окремій своїй церковній області. Цей порядок надання автокефалії зараз найбільш активно впроваджує в життя Російська православна церква, яка на цій підставі надала статус автокефальної церкви Чехословацькій православній церкві (1951 р.) та Американській православній церкві (1970 р.) [5, с. 32]. Однак, проти такого порядку здобуття автокефалії виступає Вселенський патріархат, який вважає, що окрім дарування автокефалії Церквою-матір'ю своїй Церкві-дочці, має бути також визнання цього статусу з боку інших автокефальних православних церков. У цьому звичайно можна спробувати відтворити принцип соборного визнання автокефалії, який мав місце в історії. Проте, як правильно зазначає Російська православна церква, даний порядок здобуття автокефалії може розглядатись як втручання однієї церкви у справи іншої, що прямо заборонено Апостольськими правилами. При цьому Вселенський патріархат отримує значний вплив у православному світі, бо як свідчить ситуація з визнанням автокефалії Американської православної церкви, рішення Константинополя стає вирішальним.

Зважаючи на те, що жоден з цих варіантів здобуття автокефалії не гарантує Церкві-дочці захисту від посягань з боку Церкви-матері, то історія розвитку світового православ'я виробляє третій варіант – самопроголошення автокефалії. Цей варіант здобуття самостійного статусу використовувався багатьма з нині діючих автокефальних церков. Самопроголошення автокефалії пов'язано передусім з уявленням про те, що лише незалежний статус православної церкви може забезпечити самостійний політичний та етнічний розвиток того чи іншого народу [1, с. 831]. Показовими прикладами такої боротьби за політичну та етнічну самостійність були Болгарська, Сербська, Грецька та Російська православні церкви.

У результаті зростання військової та політичної могутності Першого Болгарського царства за царя Сімеона I в 919 році було проголошено незалежність Болгарської православної церкви від Константинополя. Проте перемога Візантійської імперії над Першим Болгарським царством у 1018 році призвела до втрати автокефалії, а також заміни болгарських архієреїв на грецьких. Після вдалого повстання проти Візантії та відновлення Болгарського царства в 1185 році статус автокефалії для Болгарської церкви було повернуто, а в 1234 році офіційно визнано Константинополем [2, с. 333]. Захоплення території Болгарії турками наприкінці XIV століття призвело до втрати автокефалії та нового підкорення Вселенській патріархії. Використовуючи зростання греко-турецької напруги в XIX столітті болгари

розпочали рух за створення самостійної церкви. Використовуючи підтримку султана, в 1872 році екзарх Анфім I самочинно проголосив автокефалію, за що був позбавлений священства та відлучений від церкви. Вселенський патріарх звинуватив болгарських ієрархів у філетизмі (використанні церкви заради етнічних інтересів). Це звинувачення протрималося до лютого 1945 року, коли Болгарська православна церква офіційно отримала автокефалію від Вселенської патріархії [7, с. 6].

За схожим сценарієм розвивались події навколо Сербської православної церкви. Використовуючи розпад Візантійської імперії внаслідок IV хрестового походу, в 1219 році Сербська церква отримує автокефалію, яку втратила після відновлення імперії. У 1346 році за допомогою короля Стефана Душана автокефалія була проголошена вдруге. Після захоплення Сербії в 1459 році турками Сербська православна церква була підпорядкована Вселенській патріархії. Проте з 1557 до 1766 року сербам вдалось відновити свою церковну самостійність [2, с. 332]. Після отримання незалежності Сербії в 1879 році Вселенським патріархом була дарована автокефалія, яка зберігається до сьогодні.

Історично греки склали паству Вселенського патріархату, проте після проголошення в 1822 році незалежності Греції постало питання подолання залежності від Вселенського патріарха, який перебував під владою Османської імперії. Саме тому в 1833 році було проголошено автокефалію грецької православної церкви, на чолі якої став король Оттон I. Це було прямим порушення церковних канонів, проте в 1850 році Вселенський патріарх визнав цю автокефалію на умовах усунення короля від управління церквою [10, с. 15]. Проте ще до середини 1970-х років буде зберігатись контроль держави над церквою.

Скористалась послабленням Візантії і Російська православна церква, яка спираючись на зростаючу роль Московського князівства в 1448 році самочинно проголосила свою автокефалію. Загибель Візантійської імперії в 1453 році зробила процес посилення Російської православної церкви невідворотним. Москва почала поступово усвідомлювати себе новим релігійним центром православного світу. Цьому, зокрема, сприяла ідеологема «Москва – третій Рим», яку розробив чернець Філофей. Московське царство перетворилось на останнє православне царство, яке зберігає істинну віру та протистоїть приходу й перемозі Антихриста. Ідеологема «Москва – третій Рим» стане головним аргументом на користь проголошення в 1589 році Московської патріархії. Московський цар Борис Годунов за допомогою примусу та грошей отримав від Вселенського патріарха згоду на визнання автокефалії Російської православної церкви.

Таким чином, можна визначити певні фактори, які сприяють отриманню автокефалії:

1. Повна або часткова політична незалежність території, на якій має бути створена автокефальна церква (Болгарська, Сербська, Російська, Польська та інші православні церкви);

2. Етнічна та культурна відмінність цього регіону від Церкви-матері (Чехословацька православна церква);

3. Географічна віддаленість від Церкви-матері (Американська православна церква);

4. Прагнення до незалежності з боку мирян та духовенства, тобто можливість самостійного церковного існування.

З огляду на перелічені фактори розглянемо сучасний стан українського православ'я. Нині українське православ'я має достатньо складну структуру. На території України діють: Українська православна церква (у зв'язку з Московським патріархатом), Українська православна церква Київського патріархату, Українська автокефальна православна церква. Крім цього, існують українські православні церкви у діаспорі: Українська православна церква в США, Українська православна церква в Канаді, Українська православна церква в Америці, Американська карпато-руська греко-православна церква та інші [8, с. 731-733]. Кожна з цих церков по-різному бачить шлях здобуття автокефалії Української православної церкви. Так, на думку представників Української православної церкви (у зв'язку з Московським патріархатом) для здобуття автокефалії має спочатку відбутись подолання розколу серед православних в Україні шляхом покаяння та приєднання до УПЦ МП, а лише потім можна звернутись до Московського патріархату з проханням про дарування автокефалії. Цей шлях є складним для реалізації з огляду на декілька обставин. По-перше, серед ієрархів УПЦ МП не існує спільної думки щодо необхідності взагалі отримання автокефалії. З 2007 року в середині УПЦ МП розпочалась дискусія щодо отримання автокефалії. Зокрема, проти автокефалії виступають архієпископ Львівський та Галицький Августин, митрополит Одеський та Ізмаїльський Агафангел, митрополит Донецький та Маріупольський Іларіон та ін. Таким чином, відсутня єдність духовенства не дає змоги поставити питання про автокефалію Української православної церкви перед Московським патріархатом. По-друге, не відбувся процес культурного та етнічного відокремлення, який тільки розпочинається. Це дає змогу патріарху Кирилу наголошувати на існуванні єдиного руського світу, який єднає православна віра. По-третє, остаточно неможливим отримання автокефалії від Московського патріархату робить заява патріарха Кирила про те, що автокефалія просто не потрібна для Української православної церкви, вона лише призведе до нового розколу. Таким чином, варіант дарування автокефалії з боку Московського патріархату є досить сумнівним.

Українська православна церква Київського патріархату та Українська автокефальна православна церква вважають свої самопроголошені автокефалії чинними навіть без згоди Церкви-матері, а також світового православ'я. Вони вважають, що більш нагальною проблемою є створення Єдиної Помісної церкви в Україні, яка сама може оголошувати свою автокефалію. Саме на цій підставі патріарх Філарет виступає категорично проти підпорядкування українських церков Вселенському патріархату. Цей

варіант досить часто обговорювався під час святкування 1020-річчя хрещення Русі, коли Україну відвідав патріарх Варфоломій I. Обравши варіант самопроголошення автокефалії, УПЦ КП та УАПЦ мають розуміти, що цей процес є досить тривалим у часі та складним, бо прямо залежить від тих дій, які будуть робити ці церкви по відношенню до світового православ'я. Саме тому спроби патріарха Філарета в 1990-х роках активно взаємодіяти з невизнаними церквами, зокрема, Македонською православною церквою, а також втручання у внутрішні справи інших православних церков, зокрема, інтронізація «антипатріарха» Болгарії Пимена викликали негативну реакцію та неприйняття з боку всього світового православ'я [3, с. 22-23]. Враховуючи ці обставини можна стверджувати, що процес визнання автокефалії Української православної церкви Київського патріархату з боку інших православних церков є неможливим.

Починаючи з 1990 року Українська православна церква в США, Українська православна церква в Канаді та Українська православна церква в Америці перейшли під омофор Вселенської патріархії. Ці церкви, які тривалий час вважалися неканонічними, змогли легалізувати своє становище. Цей механізм може бути застосований стосовно УПЦ КП та УАПЦ. Тому останнім часом з'являються пропозиції щодо переходу українського православ'я під омофор Вселенського патріархату, під яким воно зможе подолати розкол, а потім і отримати автокефалію. Цей варіант виглядає доволі перспективним з огляду на рішення Священного синоду Вселенської патріархії (червень 2000 р.) про визнання України своєю канонічною територією. У липні 2008 року, перебуваючи в Україні, Варфоломій I знову підкреслив, що вважає Україну канонічною територією Вселенської патріархії. Проте перехід українських православних церков під омофор Константинополя зовсім не гарантує в майбутньому перспективу отримання автокефалії, адже з 1920-х років Вселенській патріарх сповідує принцип, що на території незалежних держав можуть існувати автономні церкви, які залишаються під його управлінням. 27 серпня 2009 року Українська автокефальна православна церква звернулася до Вселенського патріарха з проханням прийняти її до свого складу на правах автономії, проте автокефалія має залишитися стратегічною метою УАПЦ. Цей крок має дозволити Вселенській патріархії стати активним учасником процесу вирішення українського церковного розколу.

Отже, проаналізувавши основні шляхи вирішення проблеми здобуття автокефалії українським православ'ям, можна стверджувати, що цей процес буде надзвичайно складним та тривалим. Його успіх буде залежати від здатності церковних ієрархів до пошуків компромісів та усвідомлення національних інтересів, від здатності влади гарантувати невтручання в цей процес зовнішніх сил та спроби стати ефективним арбітром у цьому процесі, від результативної інформаційної компанії серед населення. На нашу думку, українська автокефалія може постати в результаті об'єднання Української православної церкви (у зв'язку з Московським патріархатом) з Українською

православною церквою Київського патріархату. Важливим у цьому контексті стало рішення Синоду Української православної церкви (у зв'язку з Московським патріархатом), ухвалене на початку вересня 2009 року, про створення богословських комісій для вирішення питання про об'єднання з Українською православною церквою Київського патріархату та Українською автокефальною православною церквою. Об'єднана українська православна церква, маючи тисячолітню традицію, апостольське спадкування, чисельну паству та в союзі з державою, зможе зробити вирішення питання про надання автокефалії Вселенським патріархом невідворотним.

Джерела та література

1. Академічне релігієзнавство: Підручник для вузів / за ред. А.М. Колодного. – К.: “Світ знань”, 2000. – 862 с.
2. Головащенко С.І. Історія християнства: Курс лекцій: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
3. Готрейн Х. Церковні проблеми Болгарії // Людина і світ. – 2002. – № 2. – С. 20-26.
4. Єленський В. Автокефалія // Людина і світ. – 1997. – № 10. – С. 2-11.
5. Єленський В. Православ'я наприкінці ХХ ст. // Людина і світ. – 1995. – № 7. – С. 27-33.
6. Єленський В.Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. – 419 с.
7. Єленський В. Церкви України в координатах сучасної Європи // Людина і світ. – 1994. – № 8. – С. 5-13.
8. Історія релігій в Україні: Навч. Посібник / за ред. А.М. Колодного, П.Л. Яроцького. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 1999. – 735 с.
9. Саган О.Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. – К.: “Світ знань”, 2004. – 912 с.
10. Ткач С. Царгород і Афіни. // Людина і світ. – 2002. – № 10. – С. 15.

Summary

At present the urgent problem of the Ukrainian orthodoxy is the question of creation of the Local Orthodox Church in Ukraine. This problem can't be solved without elaboration of the sole order of receipt of the autocephaly. Each of the Ukrainian Orthodox Church has different vision of decision this question. On the authors' opinion, the most realistic way of receipt of the autocephaly for the Ukrainian orthodoxy is unification of the Ukrainian Orthodox Church (in connection with Moscow patriarchy) with the Ukrainian Orthodox Church of Kyiv Patriarchy, and status of autocephaly has to be granted by the Ecumenical Patriarch, who acts as the Mother Church for the Ukrainian Orthodox Church.